UOT 336.501

Könül Abdusalam qızı BÜYÜKER
i.f.d, Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: k.buyuker@mail.ru
https://doi.org/10.30546/4.71.73001.2025.003.051

İNNOVATİV İNKİŞAF YOLU İLƏ MİLLİ İQTİSADİYYATIN RƏQABƏT QABİLİYYƏTİNİN ARTIRILMASI İMKANLARI

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi innovativ inkişaf yanaşmaları vasitəsilə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmaq imkanlarını öyrənməkdir. Burada diqqət mərkəzində dayanan əsas məsələlər innovasiyaların tətbiqinin iqtisadi məhsuldarlığa və dayanıqlı inkişaf göstəricilərinə təsiri, eləcə də rəqabət üstünlüklərinin formalaşdırılmasıdır.

Tədqiqatın metodologiyası: Tədqiqat analitik və empirik yanaşmaların birləşməsi əsasında aparılmışdır.

Tədqiqatın əhəmiyyəti: Bu tədqiqat milli iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında mühüm rola malikdir. İnnovasiyaların tətbiqi həm iqtisadiyyatın dayanıqlılığını təmin edir, həm də qlobal bazarlarda ölkənin mövqeyini gücləndirir. Bu iş iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində strateji qərar qəbul edənlər üçün praktik tövsiyələr təqdim edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi iqtisadi sektorlarda innovativ modellərin tətbiqi və onların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında texnoloji inkişafın rolu üzrə yeni yanaşmalar şəklində əks etdirilmişdir.

Tədqiqatdan əldə olunan nəticələr sırasına innovasiyaların tətbiqinin iqtisadi artımın sürətləndirilməsinə və rəqabət üstünlüklərinin əldə edilməsinə səbəb olması, milli iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında texnologiyaların tətbiqinin məhsuldarlığı artırması və resurslardan səmərəli istifadənin təmini, dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizmlərinin inkişafının innovasiyaların iqtisadi sektorlara daha tez inteqrasiyasına şərait yaratması aiddir.

Tədqiqatın orijinallığı: Tədqiqatda milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün innovativ yanaşmaların tətbiqi sahəsində tövsiyələr və praktiki həllər təqdim olunur. Tədqiqat həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan qlobal və lokal iqtisadi şərtlər nəzərə alınaraq həyata keçirilmişdir. Bu yanaşma, mövcud tədqiqatlardan fərqli olaraq, konkret sahələrdə tətbiq edilə bilən innovasiya strategiyalarını təklif edir.

Açar sözlər: milli rəqabət qabiliyyəti, innovativ inkişaf, iqtisadi artım, texnoloji inkişaf, davamlı iqtisadiyyat.

Giriş

Bu gün sürətlə dəyişən qlobal iqtisadiyyatda milli rəqabət qabiliyyətinin artırılması iqtisadi strategiya üçün, xüsusilə beynəlxalq miqyasda güclü mövqe yaratmağa çalışan inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnnovasiya məhsuldarlığı artırmaq, iqtisadi artımı təşviq etmək və ölkələrə qlobal tendensiyalara uyğunlaşmaqda kömək etməklə rəqabət qabiliyyətini artırmaqda mühüm rol oynayır. Azərbaycan üçün innovasiyalardan istifadə davamlı inkişafa yol açа, neftdən asılılığı azalda və həyat standartlarını yaxşılaşdıra bilər. Ona görə də Azərbaycan iqtisadiyyatı daxilində innovativ strategiyaların tədqiqi aktualdır. Bu tədqiqat iqtisadiyyat, beynəlxalq biznes və dövlət siyasəti üzrə magistr səviyyəli tələbələri, tədqiqatçı və mütəxəssisləri hədəfləyir və innovasiyaların milli rəqabət qabiliyyətini necə gücləndirə biləcəyini dərindən təhlil edir. Məqalə Azərbaycanın iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinə, sektorlar üzrə məhsuldarlığın artırılmasına və qlobal mövqeyinin yüksəldilməsinə kömək edə biləcək spesifik innovativ yanaşmaları müəyyən etmək məqsədi daşıyır, çətinliklərin öhdəsindən gəlmək və uzunmüddətli iqtisadi artıma nail olmaq üçün innovasiyalardan istifadəyə dair praktiki fikirlər təqdim edir.

İqtisadi İnkişafın Əsas Determinantları və Perspektivləri. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçid müxtəlif subyektlərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün mühüm ölçü kimi “rəqabətqabiliyyətlilik” anlayışını təqdim etmişdir. Qloballaşmanın və inteqrasiyanın sürətlənməsi ilə əlamətdar olan iqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsi ayrı-ayrı ölkələrin, onların regionlarının və hətta bizneslərinin iqtisadi sağlamlığının qiymətləndirilməsində rəqabətqabiliyyətliliyin əsas meyar kimi istifadəsini zəruri etmişdir. Rəqabət qabiliyyətinin bu geniş tətbiqi onun qlobal iqtisadiyyatın dəyişən dinamikasına uyğunlaşmasında əhəmiyyətini əks etdirir.

Bu gün rəqabətqabiliyyətlilik iqtisadi uyğunlaşmada mühüm roluna görə bir çox fənlər üzrə geniş şəkildə öyrənilir. İqtisadi mühitlər inkişaf etdikcə, regionlar, sənayelər, müəssisələr və digər iqtisadi subyektlər müxtəlif səviyyələrdə və müxtəlif strategiyalar vasitəsilə uğur qazanmaq üçün xarici və daxili dəyişikliklərə uyğunlaşmalıdırlar. Bu uyğunlaşma tədbirləri miqyaslar üzrə rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bununla belə, rəqabətqabiliyyətliliyə dair cari tədqiqatlar çox vaxt məhdud sayda qabaqcıl model və göstəricilərə əsaslanır ki, bu da rəqabət qabiliyyətinin həqiqi determinantları və müxtəlif miqyaslarda bu amillərin empirik etibarlılığı ilə bağlı davamlı müzakirələrə səbəb olur.

Firma səviyyəsində rəqabət qabiliyyəti adətən şirkətin rəqabətli bazar seqmentində və ya biznes mühitində bazar payını ələ keçirmək və müştəriləri cəlb etmək qabiliyyəti ilə əlaqədardır. Adam Smit və Devid Rikardo kimi iqtisadçıların təməl nəzəriyyələrindən tutmuş Michael Porter kimi müasir idarəetmə nəzəriyyəçilərinə qədər rəqabətqabiliyyətlilik anlayışı təkamül etməyə davam etmişdir. İdarəetmə tədqiqatlarında rəqabətqabiliyyətlilik kritik diqqət sahəsi kimi ön plana çıxmışdır. [1, s.668]. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) tərəfindən ən çox istinad edilən tərifl ərdən biri rəqabətqabiliyyətliliyi “bir ölkənin real bazarları qoruyub saxlamaq və artırmaqla beynəlxalq bazarların tələblərinə cavab verən mal və xidmətlər istehsal edə bilmə dərəcəsi” kimi təsvir edir. Azad və ədalətli bazarda uzunmüddətli perspektivdə əhalinin gəlirləri”. Milli məhsuldarlığa və gəlir artımına yönəlmiş bu İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının tərifi, Dünya İqtisadi Forumunun [16, s.19] rəqabət qabiliyyətini “bir ölkənin məhsuldarlıq səviyyəsini müəyyən edən institutlar, siyasətlər və amillər toplusu” kimi təyin edən daha geniş makroiqtisadi baxışı ilə ziddiyyət təşkil edir. Bu tərif lər iqtisadi məhsuldarlığa dair həm ənənəvi, həm də müasir perspektivləri əks etdirən rəqabətqabiliyyətliliyi anlamaq üçün müxtəlif yanaşmaları vurğulayır. [16, s.28].

Rəqabətqabiliyyətlilik bazarlarda qüvvələr balansının qiymətləndirilməsi üçün mühüm alət rolunu oynayır və milli iqtisadi artımın strateji istiqamətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Əslində, rəqabət dinamikası iqtisadi tərəqqiyə töhfə verən amillərdən səmərəli istifadə edən iqtisadi mexanizmdir. Rəqabətin davranış anlayışı, rəqabətin məqsədlərinin və onun gətirdiyi davranışların müəyyənləşdirilməsinə daha çox diqqət yetirməklə inkişaf etmişdir.

Müəssisələrin rəqabətqabiliyyətliliyini araşdıran tədqiqatçılar üçün əsas problem rəqabətqabiliyyətliliyin effektiv idarə olunması üçün meyarların müəyyən edilməsi və ona təkan verən əsas mənbələrin və amillərin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bununla belə, rəqabətqabiliyyətliliyə dair perspektivlərin müxtəlifliyi onun tərifi ilə bağlı davam edən mübahisələrə və qeyri-müəyyənliklərə səbəb olmuşdur. Bu qeyri-müəyyənlik, qismən, müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin spesifik, hamı tərəfindən qəbul edilmiş xüsusiyyətlərinin olmaması ilə əlaqədardır. Nəticə etibarı ilə, rəqabətqabiliyyətlilik anlayışı tədqiqatçılar tərəfindən istifadə olunan konkret kontekstdən və ya analitik çərçivədən asılı olaraq çox vaxt fərqli şəkildə şərh olunur.

Rəqabətqabiliyyətlilik və innovasiya strategiyaları: çağırışlar və perspektivlər. Rəqabətqabiliyyətlilik anlayışı millətlərdən tutmuş ayrı-ayrı müəssisələrə qədər bütün səviyyələrdə iqtisadi gücün qiymətləndirilməsində mərkəzi konsepsiyaya çevrilmişdir. Qloballaşma və iqtisadiyyatların qarşılıqlı əlaqəsi rəqabət qabiliyyətini iqtisadi siyasətlərin, institusional amillərin və bazar şəraitinə strateji uyğunlaşmanın güclü təsiri altında olan mürəkkəb və çoxölçülü konstruksiyaya çevirmişdir. Azərbaycan kimi ölkələr üçün rəqabətqabiliyyətliliyi anlamaq və inkişaf etdirmək iqtisadi inkişafın davam etdirilməsi, həyat standartlarının yüksəldilməsi və qlobal iqtisadi arenada

möhkəm mövqe əldə etmək üçün ayrılmaz şərtdir. Tədqiqatçılar və siyasətçilər rəqabətqabiliyyətlilik anlayışlarını təkmilləşdirməyə davam etdikcə, bu konsepsiya getdikcə bir-biri ilə əlaqəli və rəqabətli dünyanın təqdim etdiyi çağırışlar və imkanları idarə etmək üçün vacib olaraq qalacaq.

Qiymətləndirmənin əsas göstəricisi kimi rəqabətqabiliyyətlilik bir neçə elementi əhatə edir:

- Mövzular: istehlakçılar, dövlət qurumları, investorlar və s.
- Obyektlər: məhsullar, xidmətlər, bizneslər, təşkilatlar, sənayelər, regionlar və ya bütün ölkələri əhatə edə bilər.
- Qiymətləndirmə meyarları: inkişaf tempi, bazar mövqeyi, qiymət, ödəmə qabiliyyəti, keyfiyyət və s. kimi amillər.

Bu onu deməyə əsas verir ki, “rəqabət qabiliyyəti” anlayışı konkret məqsəd və vəzifələrdən asılı olaraq müxtəlif perspektivlərdən tətbiq oluna bilər. Trofimovanın fikrincə, “obyektin rəqabətqabiliyyətliliyi konkret göstəricilərlə ifadə olunan, rəqiblərə nisbətən obyektin bazar mövqeyini əks etdirən iqtisadi kateqoriyadır” [10, s.16].

Hazırda milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması bütün ölkələr üçün əsas məqsəddir, çünki bu, milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin əsas xarakteristikasıdır. Milli iqtisadiyyat daxilində hər hansı bir sektorun (məsələn, klaster, yeni istehsal sistemi) fəaliyyət mühiti onun iqtisadi münasibətlərinə təsir edən şərait və amillərlə formalaşır. Sənaye fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə sistemli yanaşma hər hansı istehsal prosesinin həm xarici, həm də daxili mühitlə transformasiya sistemi kimi fəaliyyət göstərdiyini başa düşməyə əsaslanır. Bu nöqteyi-nəzərdən milli iqtisadi sektor kompleksi iki mühüm komponenti özündə birləşdirir (4, s.64-65):

- Xarici mühit: sistemin giriş və çıxışlarını, xarici dünya ilə qarşılıqlı əlaqəni və əks-əlaqə mexanizmlərini əhatə edir.
- Daxili mühit: arzu olunan nəticələrə nail olmaq üçün idarəetmənin obyektə təsirini istiqamətləndirən bir-biri ilə əlaqəli elementlərdən ibarətdir.

Azərbaycan neftdən asılı olan dövlət kimi öz iqtisadiyyatını şaxələndirməkdə Qərbi Avropanın Norveç və Hollandiya kimi qabaqcıl inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsindən yararlana bilər. Tədqiqat nöqteyi-nəzərindən Norveçin təcrübəsi xüsusilə aktualdır. Azərbaycan kimi, Norveçin neft və qaz sənayesi də ÜDM-in ən böyük payını təşkil edir və bütün dəniz neft və qaz yataqları dövlətə məxsusdur. Sənayenin, o cümlədən karbohidrogen ehtiyatlarının idarə edilməsinə Norveç Kralı nəzarət edir və Neft və Energetika Nazirliyi tərəfindən idarə olunur. Neft və qaz gəlirlərinin böyük hissəsi Pensiya Fonduna yönəldilir (https://nbim.no/en/the-fund/about-the-fund/).

Azərbaycan 1960-cı illərdə iqtisadi böhranla üzləşmiş və neft sektorundan həddən artıq asılı olduğuna görə “Holland xəstəliyi” kimi tanınan Hollandiyadan da dərs ala bilər. Ölkə iqtisadiyyatını şaxələndirmək və digər sektorlarda rəqabətədavamlı inkişafı təşviq etməklə bu böhrandan çıxıb.

Azərbaycan öz milli iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün diqqətini qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəltməlidir. Bu inkişafın prioritetləri aşağıdakıları əhatə edə bilər:

- ✓ Birincisi, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi planlarının yaradılması və holland xəstəliyinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görülməsi;
- ✓ Müxtəlif sənaye sahələrinin yaradılması və genişləndirilməsi və ixrac üzrə beynəlxalq əməkdaşlığın təşviqi;
- ✓ Xarici valyutanın yaradılması və beynəlxalq ziyarətçilərin cəlb edilməsi üçün turizm sektorunun təşviqi;
- ✓ Təhsil və bacarıqların inkişafını təkmilləşdirmək üçün neft və qaz gəlirlərinin istifadəsinə diqqət yetirməklə insan kapitalına sərmayə qoymaq;
- ✓ Rəqabət qabiliyyəti aşağı olan sektorların aradan qaldırılması və əhali arasında rəqəmsal və müasir bacarıqların artırılması;
- ✓ İnsanların paytaxtdan digər bölgələrə miqrasiyasını təşviq etmək üçün regional siyasətlərin işlənib hazırlanması.

Mövcud qlobal iqtisadi mənzərə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında artımın yavaşlaması,

əsas bazarlarda rəqabətin artması və iqtisadi tərəqqiyə yönəlmiş elmi nailiyyətlərin artması ilə xarakterizə olunur. Həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi artımı böyük ölçüdə dövlətin, milli kapitalın və daha geniş elmi ictimaiyyətin maraqlarına uyğun gələn innovasiyaları təşviq edən milli siyasətlərdən asılıdır. Milli iqtisadiyyatlarda innovasiyanın əsas hərəkətverici qüvvəsi sahibkarlıq subyektlərinin innovativ fəaliyyətdə fəal roludur [5, s.564].

Son tədqiqatlar sənaye komplekslərinin və şirkətlərin rəqabətədavamlı inkişafının monitorinqi və təmin edilməsinə yönəlib, baxmayaraq ki, bu məsələnin bir neçə aspekti həllini tapmayıb. İqtisadi rəqabət qabiliyyətinin təhlili üçün mövcud üsullar çox vaxt əməktutumlu olur, bu da rəqabətqabiliyyətliliyin sistematik şəkildə qiymətləndirilməsini və ya müntəzəm olaraq monitorinqini çətinləşdirir. Bundan əlavə, bu üsullar zamanla rəqabətqabiliyyətlilikdəki dinamik dəyişiklikləri nəzərə almır və ya bu dəyişiklikləri şərtləndirən amilləri müəyyən etmir [9, s.512].

İqtisadi rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün yerli şirkətlərin rəqabət qabiliyyətinin ölçülməsi üçün effektiv metodların müəyyən edilməsi çox vacibdir. Mövcud populyar metodların təhlili göstərir ki, onların əksəriyyəti məhdud praktik tətbiq təklif edir. Tipik olaraq, onlar yalnız rəqabətqabiliyyətliliyin cari səviyyəsini qiymətləndirə bilər, bu da zamanla rəqabətqabiliyyətlilikdəki dəyişiklikləri izləməyi və ya bir neçə rəqibi müqayisə etməyi çətinləşdirir [9, s.513].

Dinamik tərəqqi və dəyişən biznes şəraiti ilə birlikdə innovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyata doğru keçid müəssisələrin innovativ potensialını artırmaq üçün daha səmərəli alətlər qəbul etmələrinin zəruriliyini vurğulayır. Bu amillər şirkətləri daim inkişaf edən biznes mühitində ümumi rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün yeni strategiyalar kəşf etməyə məcbur edir.

İqtisadiyyatda rəqabət üstünlüklərinə nail olmağın bir yolu innovativ iqtisadiyyatın tələbləri ilə uyğunlaşan inteqrasiyadır. İnteqrasiya prosesləri regionda, xüsusən də sənaye sektorunda lider mövqe yaratmaq kimi bir sıra strateji məqsədlərə nail olmağa kömək edir [8, s.23]. Bu məqsədlərə aşağıdakılar daxildir:

a) satış həcminin artırılması, xərclərin minimuma endirilməsi, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi və idarəetmə texnologiyalarında innovasiyaların təşviq edilməsi;

b) məhsulların və bütün müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin artırılması;

c) kapitallaşmanın artırılması.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan iqtisadiyyatının tərəqqisi innovasiya və inteqrasiya prosesləri ilə sıx bağlıdır. Qlobal tendensiyalar göstərir ki, birləşmələr və satınalmalar vasitəsilə müəssisələr daha geniş istehlakçı bazası üçün daha yaxşı məhsullar istehsal etmək imkanlarından istifadə edə bilərlər. Müasir şəraitdə inteqrasiyanın ən təsirli forması konqlomerat birləşmələridir, xüsusən də innovasiya sektoru daxilində şaquli inteqrasiyaya və ya tamamlayıcılığa əsaslanan birləşmələrdir. Bu yanaşma böhran zamanı iqtisadiyyatın innovativ potensialını gücləndirmək, innovasiyalardan istifadə üçün əlavə imkanlar yaratmaq və rəqabət üstünlüklərini təmin etmək məqsədi daşıyır [8, s. 23].

Bir neçə tədqiqatçı əsas elementlər sistemi vasitəsilə iqtisadi rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün innovativ potensialı təsvir edir:

- Maliyyə potensialı: Yeni məhsullar, xidmətlər, proseslər, texnologiyalar və sistemlər istehsal etmək üçün zəruri maliyyə resurslarının mövcudluğu;
- İntellektual potensial: Yenilikləri inkişaf etdirməyə, istehsal etməyə, həyata keçirməyə və idarə etməyə qadir olan yüksək ixtisaslı kadrların (rəhbərlər, işçilər və işçi heyəti) olması;
- Təşkilati və idarəetmə potensialı: İnnovasiyaların tətbiqi və innovativ strategiyaları dəstəkləmək üçün biznes bölmələri arasında əlaqələrin qurulması üçün effektiv təşkilati struktur;
- Tədqiqat potensialı: Tədqiqat üçün lazım olan tədqiqat resurslarının (patentlər, lisenziyalar, nou-hau) və maddi-texniki təminatın (alətlər, avadanlıqlar, eksperimental baza) olması;
- İstehsal və texnoloji potensial: Yeniliklərin yaradılması üçün zəruri istehsal və texnoloji təminat (maşın, avadanlıq, alətlər, texnologiyalar);
- Marketinq potensialı: Yenilikləri təqdim etmək və təşviq etmək üçün marketinq alətlərinin, texnikalarının və idarəetmə strategiyalarının mövcudluğu;

➢ İnformasiya və metodoloji potensial: İstehsal və təsərrüfat fəaliyyətini idarə etmək üçün inteqrasiya olunmuş avtomatlaşdırılmış sistemin mövcudluğu, bu sahədəki inkişaflar haqqında məlumat əldə etmək imkanı.

Fəal innovasiya siyasəti milli şirkətlərin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında həlledici amildir. Biznesin rəqabət qabiliyyəti onun bazar payının və gəlirlilik göstəricilərinin, xüsusən texnologiya, mal və maliyyə baxımından artırılması ilə formalaşır. İnnovasiya birbaşa şirkətin rəqabət üstünlüyünə təsir edir və beləliklə, innovasiya fəaliyyətinin buna necə töhfə verdiyini əks etdirən model hazırlana bilər.

İstehsal amillərinə əsaslanan milli iqtisadi rəqabət qabiliyyətinin inkişafı daha çox ölkənin mövcud resurs potensialından, o cümlədən təbii ehtiyatlardan, iqlimdən və əmək ehtiyatlarından asılıdır. Bununla belə, yalnız istehsal amilləri ilə idarə olunan rəqabət qabiliyyəti məhduddur, çünki daha az sənaye beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini yüksək səviyyədə saxlaya bilər. Adam Smitin təsvir etdiyi kimi mütləq üstünlüklərə əsaslanan bu rəqabətlilik dövrü bütün xalqların keçdiyi tarixi sənayedən əvvəlki mərhələni təmsil edir.

Ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinin növbəti mərhələsi rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında əsas hərəkətverici qüvvəyə çevrilən investisiyalarla bağlıdır. Ölkənin rəqabət üstünlüyü investisiya imkanları və fəaliyyət səviyyələri ilə formalaşır. İnvestisiyalar vasitəsilə ölkə öz resurs bazasını gücləndirərək mövcud istehsal amillərini təkmilləşdirə və yenilərini yarada bilər. Buna görə də, milli iqtisadiyyat daxilində ixtisaslaşmış sektorların rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün investisiya fəaliyyətini təşviq edən dövlət siyasətinin hazırlanması vacibdir.

Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin inkişafı və innovasiya əsaslı yanaşmalar. Milli iqtisadiyyatda innovasiyaya əsaslanan rəqabət qabiliyyətinin inkişafı onun bütün əsas komponentlərinin mövcudluğu ilə xarakterizə olunur. Bu mərhələdə iqtisadiyyat milli istehsalçıların qlobal səhnədə səmərəli rəqabət apara bildiyi daha böyük sənaye kompleksinə malikdir. Bu mərhələ innovasiyaya təkan verən yeni, ixtisaslaşmış istehsal amillərinin meydana çıxması ilə xarakterizə olunur. Əsas amillərin istifadəsi mahiyyət etibarilə məhdud olsa da, bu məhdudiyyət rəqabət qabiliyyətinin artırılması ehtiyacını doğurur. Mühüm resurs əsaslı sektorlar genişləndikcə daxili tələbatın mürəkkəbliyi artır və çoxmillətli və transmilli korporasiyaların qlobal xarakteri daxili tələbi beynəlxalq tələbata çevirir. Rəqabət qabiliyyətinin bu mərhələsi müxtəlif dövrlərdə bu səviyyəyə çatmış ABŞ, Almaniya, Yaponiya kimi yüksək inkişaf etmiş ölkələr üçün xarakterikdir.

Milli iqtisadiyyat daxilində rəqabətqabiliyyətli sektorlar bərabər paylanmayıb və səmərəli inkişaf üçün bu sektorlar müvafiq klaster istehsal sistemlərinə inteqrasiya edilməlidir. Milli iqtisadiyyatda rəqabətqabiliyyətlilik amillərinin qarşılıqlı təsiri konkret kontekstlərdə rəqabət üstünlüklərinin təhlilinə imkan verən bir-biri ilə əlaqəli sənaye klasterlərinin formalaşması ilə nəticələnir. Milli iqtisadiyyat daxilində rəqabətqabiliyyətli sənayelər şaquli və üfüqi əlaqələr vasitəsilə əlaqələndirilir və onların böyüməsi yeni rəqabətqabiliyyətli sektorların yaranmasına səbəb olur. Bu sənayelərin klasterləşməsi klasteri təşkil edən sektorlar arasında qarşılıqlı dəstəyi gücləndirir.

Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən amillərin təsnifləşdirilməsi metodologiyasında Sokolenko S.İ. bir neçə klaster tipini müəyyən edir [18, s.437]:

- Rəqabət amilləri: Bu amillər yüksək rəqabət qabiliyyətli məhsulların təklif edilməsi ilə bağlıdır.
- Strateji amillər: Bunlar konkret regionların inkişafı üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir.
- Sonradan formalaşan amillər: Bu amillər zamanla yüksək artım tempinə səbəb olur.
- Potensial amillər: İqtisadi inkişaf üçün istifadə edilə bilən yüksək səviyyəli səriştə ilə xarakterizə olunur.
- Yetkin amillər: Məsələn, aşağı işsizlik dərəcələri kimi amillər.
- Sabitləşdirici amillər: Bunlar iqtisadiyyatda diversifikasiya səviyyəsinin artırılmasına kömək edir.

Sənayenin və ya istehsalçının rəqabət qabiliyyətinə təsir edən bəzi amillər nəticə vermək üçün daha çox vaxt tələb edir və onların uzunmüddətli təsiri baxımından strateji hesab olunur. Ona görə

də hər hansı strateji xarici faktora əsaslanan rəqabət üstünlüyünə nail olmaq taktiki amillərlə müqayisədə daha uzun çəkir.

Rəqabətlilik indeksi ölkənin qlobal bazarda rəqabət qabiliyyətini ölçür və çox vaxt müxtəlif iqtisadi və sosial göstəricilərə əsaslanır. Əsas rəqabətqabiliyyətlilik göstəricilərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Adambaşına düşən ÜDM: Adambaşına düşən iqtisadi aktivliyi ölçür, tez-tez ölkələr üzrə iqtisadi inkişaf səviyyələrini müqayisə etmək üçün istifadə olunur.
2. İnflyasiya dərəcəsi: Mal və xidmətlərin qiymətinin artma dərəcəsi. Yüksək inflyasiya qiymətləri qaldıraraq rəqabət qabiliyyətini azaldır.
3. İşsizlik səviyyəsi: Fəal iş axtaran əmək qabiliyyətli əhalinin faizi. İşsizliyin aşağı olması rəqabətli iqtisadiyyatın əlamətidir.
4. Ticarət balansı: İxrac və idxal arasındakı fərq. İxracın idxalı üstələdiyi müsbət ticarət balansı güclü rəqabət qabiliyyətindən xəbər verir.
5. İqtisadi sabitlik: Bura valyutanın sabitliyi, dövlət borcunun səviyyəsi və siyasi sabitlik daxildir və bunların hamısı rəqabət qabiliyyətinə töhfə verir.
6. Hökumət Effektivliyi İndeksi: Dövlət idarəçiliyinin keyfiyyətini, o cümlədən dövlət xidmətlərini, bürokratiyanı, korrupsiya səviyyələrini və hökumətin strategiyaları effektiv şəkildə həyata keçirmək qabiliyyətini qiymətləndirir. Yaxşı işləyən hökumət ölkənin rəqabət qabiliyyətini artırır.

Təcrübədə rəqabətqabiliyyətlilik göstəricilərini formalaşdırmaq üçün ÜDM, əməkhaqqı, dövlət büdcəsi məlumatları, istehsalçı qiymətləri, ÜDM deflyatorları, istehlak qiymətləri, əmək vahidi xərcləri və valyuta məzənnələri kimi müxtəlif dəyişənlərdən istifadə olunur [15].

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının son illərdəki makroiqtisadi göstəricilərinin dinamikasına nəzər salmaq məqsədəuyğundur. Cədvəl 1.

Cədvəl 1.

Azərbaycan Respublikasının makroiqtisadi göstəriciləri

Göstəricilər	2015	2020	2021	2022	2023
ÜDM, mln. manat təşkil edib	54380,0	72578,1	93203,2	133972,7	123005,5
Əhalinin gəlirləri, mln. manat təşkil edib	41744,8	55754,1	57206,8	69163,0	78050,2
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	466,9	707,7	732,1	840,0	933,8
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, mln. manat təşkil edib	17498,0	24681,7	26396,3	30679,6	35577,8
Dövlət büdcəsinin xərcləri, mln. manat təşkil edib	17784,5	26416,3	27422,4	32064,6	36458,0

Mənbə: www.stat.gov.az

Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini innovativ inkişaf yolu ilə artırmaq kontekstində yuxarıda təqdim olunan göstəricilər bir neçə vacib məqamı vurğulamağa imkan verir. İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün həm maliyyə dayanıqlığı, həm də insan kapitalının inkişafı vacibdir.

Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) artımı və yeniliklərinə əsasən 2015-2023-cü illər arasında ÜDM təxminən 2.26 dəfə artmışdır. Bu, iqtisadiyyatın genişlənməsinin göstəricisidir, lakin 2023-cü ildə ÜDM-in azalması (133,972.7 mln. manatdan 123,005.5 mln. manata) dayanıqlılıq üçün təhlükə yarada bilər. Bu azalma innovativ texnologiyaların tətbiq edilməsindəki ləngliklə və xarici təsirlərlə əlaqəli ola bilər. Rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün iqtisadi sektorlarda yeni texnologiyaların tətbiqi, rəqəmsallaşma və istehsal səmərəliliyinin artırılması prioritet olmalıdır.

Əhalinin gəlirləri və istehlakçı gücü baxımından əhalinin gəlirləri 2015-ci ildə 41,744.8 mln. manat olduğu halda, 2023-cü ildə 78,050.2 mln. manata çatmışdır. Bu artım insanların istehlak potensialının yüksəlməsinə şərait yaradır. Yüksək gəlir səviyyəsi innovativ məhsul və xidmətlərə olan tələbi artırır. Gəlirlərin bu artımı startaplar, texnologiya sektorları və rəqəmsal xidmətlərin genişləndirilməsi üçün münbit şərait yaradır.

Orta aylıq əməkhaqqı 2015-ci ildə 466.9 manat olduğu halda, 2023-cü ildə 933.8 manata çatmışdır. Bu, əmək bazarının inkişafı və ixtisaslı işçi qüvvəsinin formalaşması üçün müsbət göstəricidir. Artan əməkhaqqı işçi qüvvəsinin ixtisasının artırılmasına və yeni biliklərin tətbiqinə şərait yaradır. Bu, innovasiya əsaslı iqtisadi modelin qurulması üçün əsasdır.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri mütəmadi olaraq artmışdır (gəlirlər 2015-ci ildə 17,498 mln. manatdan 2023-cü ildə 35,577.8 mln. manata, xərclər isə 17,784.5 mln. manatdan 36,458 mln. manata). Büdcə xərclərinin artması dövlətin iqtisadi sektorlarda innovativ layihələri maliyyələşdirmək potensialını artırır. Xüsusilə, elm və texnologiya sahələrinə ayrılan vəsaitlər strateji əhəmiyyət daşıyır.

Kredit qoyuluşları 2015-ci ildə 21,730.4 mln. manat olduğu halda, 2023-cü ildə 23,979.1 mln. manata yüksəlmişdir. Lakin 2020-ci ildə pandemiyanın təsiri ilə bu göstərici əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Maliyyə institutlarının innovativ təşəbbüsləri dəstəkləməsi üçün kredit resurslarının daha geniş və əlçatan olması vacibdir.

İnnovasiya əsaslı iqtisadiyyatın qurulması üçün dövlət və özəl sektor arasında effektiv tərəfdaşlıq yaradılaraq texnologiya və innovasiyaya daha çox sərmayə qoyulması vacibdir. Bununla yanaşı, orta və yüksək əməkhaqqını təmin edən sahələrdə ixtisaslı kadrların hazırlanması məqsədilə təhsil sistemində müvafiq islahatlar həyata keçirilməlidir. Yeni startapların yaranması və inkişafı üçün istehlakçı gücündən istifadə edərək müvafiq şəraitin yaradılması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin daha çox innovativ layihələrə yönəldilməsi və xərclərin effektivliyinin təmin edilməsi dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün vacibdir. Bu yanaşmaların həyata keçirilməsi milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmağa və onun qlobal bazarlarda mövqeyini gücləndirməyə şərait yaradır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün, hesab edirik ki, aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- *Regional siyasətin təkmilləşdirilməsi*: Bura regionlarda sosial-iqtisadi inkişaf təşəbbüslərinə nəzarətin gücləndirilməsi, real nəticələrin təmin edilməsi üçün yeni dövlət proqramlarının hazırlanması, təsdiqi və həyata keçirilməsi daxildir.
- *Məzənnənin çevikliyi*: Azərbaycan manatı üçün üzən məzənnəyə keçidlə ölkə iqtisadiyyatını qlobal iqtisadi dəyişikliklərə uyğunlaşdırmalıdır. Bundan əlavə, manatdan başqa valyutalarda əməliyyatların aparılmasına icazə verilməsi və Mərkəzi Bankdan vəsaitlərin iqtisadiyyatın bərpasına dəstək üçün yönəldilməsi manatın sabitliyini qorumağa kömək edəcək.
- *Gəlirlərin artırılması*: Əhalinin həm nominal, həm də real gəlirləri vergidən yayınma hallarına nəzarət, qeyri-rəsmi əməkhaqqı ödənişlərinə müraciət, intizam tənbehlərinin tətbiqi, minimum əməkhaqqının artırılması kimi tədbirlərlə yüksəldilməlidir. Dövlətin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən sosial proqramlar da bu məqsədə öz töhfəsini verəcək.

Nəticə

Yekun olaraq qeyd edək ki, innovativ inkişaf yolu ilə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması Azərbaycanın davamlı və şaxələndirilmiş iqtisadi gələcəyini təmin etmək üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir. Ölkə neft və qaz hasilatında irəliləyişlər əldə etsə də, diqqəti qeyri-neft sənayesinə yönəltməklə və innovasiyaları inkişaf etdirməklə bu sektorlardan asılılığı azaltmaq vacibdir. Güclü regional inkişaf və insan kapitalı sərmayəsi ilə dəstəklənən iqtisadiyyatın müxtəlif sektorları üzrə innovativ strategiyaların inteqrasiyası məhsuldarlığı artıra, iqtisadi artımı sürətləndirə və ölkənin qlobal mövqeyini yaxşılaşdıra bilər. İnnovativ texnologiyalardan istifadə, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın təşviqi daha rəqabətqabiliyyətli və dayanıqlı iqtisadiyyata nail olmaq üçün əsas amillərdir.

“Azərbaycan: 2030-cu ilə qədər sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri”ndə qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün aşağıdakı addımlar prioritetləşdirilməlidir:

• İqtisadi diversifikasiya

- İnsan kapitalına investisiyaların artması
- İnnovasiya və sahibkarlığın təşviqi
- İnfrastrukturun təkmilləşdirilməsi
- Biznes mühitinə dəstək
- Regional inkişafın gücləndirilməsi

Xüsusilə, qlobal çağırışların həlli üçün hazırlanmış strateji fəaliyyət planı ilə qeyri-neft sektorunda yüksək diversifikasiya potensialına malik sahələrə diqqətin yönəldilməsi və onların iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşdırılması əsas prioritetlər olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bhawsar P., and Chattopadhyay U. "Competitiveness: review, reflections and directions". Global Business Review, 2015, 16(4), p.665–679
2. Chaudhuri S., & Ray S. "The competitiveness conundrum: literature review and reflections". Economic and Political Weekly,1997, p.83-91.
3. Ciarreta A., and Nasirov S. "Development trends in the Azerbaijan oil and gas sector". Achievements and challenges, Energy Policy, 2012, (40), p.282-292.
4. Gruzan A.V., Kozachenko Zh.N. "Condıtıons and factors of ınternatıonal competıtıveness of the ındustry complex of the natıonal economy". Formation of the geo-economic strategy for the development of the region during the coronavirus pandemic, 2021, p.59-69
5. Omelchuk, O. M., Hrynko, S. D., Ivanovska, A. M., Misinkevych, A. L., & Antoniuk, V. V. "Protection of human rights in the context of the development of the rule of law principle: The international aspect." Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2021, 28(1), 32-42.
6. Ruffin R. "David Ricardo's discovery of comparative advantage". History of political economy, 2002, 34(4), p.727-748.
7. Turgunpulatovich A.O. "Modern Trends in the Formation of International Competitiveness of the National Economy." International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research, 2022, (11), p.69-79.
8. Гайфутдинов Л.Ф. "Пути повышения конкурентоспособности промышленного предприятия на основе интеграции в условиях становления инновационной экономики". Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Экономика и управление, 2022, №4, с.22-25.
9. Криворотов В.В., Калина А.В., Ерыпалов С.Е., & Кобекина Д.И. "Динамическая оценка конкурентоспособности предприятия с учетом реализации стратегии его инновационного развития". Journal of Applied Economic Research, 2021, 9(4), с.512-542
10. Трофимова Я.В. (1998), "Определение конкурентоспособности промышленного предприятия". Автореф. дис. канд. экон. наук: Трофимова Ярослав Владимировна. Ярослав, 24с.
11. Фурсов В.А., Лазарева Н.В., & Кущ Е.Н. "Конкурентоспособность национальной экономики как определяющий критерий обеспечения экономической безопасности страны". Журнал прикладных исследований, 2022, 2(4), с.119-126.
12. https://countryeconomy.com/government/global-competitiveness-index/norway
13. https://www.adb.org/countries/azerbaijan/economy
14. https://www.focus-economics.com/countries/azerbaijan
15. https://www.oecd.org/economy/outlook/33841783.pdf
16. https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/
17. https://tradingeconomics.com/azerbaijan/competitiveness-index
18. DOI: 10.36887/2415-8453-2020-4-29 (The methodology for the networks of international production and cooperation formation through industrial enterprises involvement – Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology)

Кенюль Абдусалам кызы Бююкер
Доктор философии по экономических наук,
Бакинский Государственный Университет
электронная почта: k.buyuker@mail.ru

Возможности повышения конкурентоспособности национальной экономики за счет инновационного развития

Резюме

В последние десятилетия экономическая конкуренция между странами усиливается как на региональном, так и на глобальном уровнях. Почти каждая страна стремится стать ключевым игроком на международной экономической арене и занять значительное место на мировом рынке, чтобы управлять рисками, связанными с глобализацией. Хотя некоторые сомневаются в том, могут ли страны конкурировать так же, как организации, реальность такова, что конкуренция выходит за пределы бизнеса: с открытием рынков страны сами становятся конкурентами. Глобализация мировой экономики привела к росту экономической взаимозависимости и формированию глобальных товарных и финансовых рынков, что, в свою очередь, усилило конкуренцию между странами и повлияло на представления о национальных конкурентных преимуществах. Национальная конкурентоспособность играет важную роль в достижении динамичного экономического роста и повышении уровня жизни в каждой стране.

Ключевые слова: национальная конкурентоспособность, инновационное развитие, экономический рост, технологическое развитие, устойчивая экономика.

Konul Abdusalam Buyuker
PhD. in Economics, Baku State University
E-mail: k.buyuker@mail.ru

Opportunities for enhancing national economic competitiveness through ınnovative development

Summary

In recent decades, economic competition among countries has intensified both regionally and globally. To manage the risks associated with globalization, nearly every country aspires to become a key player in the international economic landscape and secure a significant position in the global market. While some question whether states genuinely compete like organizations, the reality is that competition extends beyond businesses; as markets open, countries themselves become rivals. The globalization of the world economy has led to increased economic interdependence and the formation of global commodity and financial markets, thereby intensifying competition among countries and influencing perceptions of national competitive advantages. Today, national competitiveness plays a crucial role in achieving dynamic economic growth and improving living standards in every country.

Key words: national competitiveness, innovative development, economic growth, technological advancement, sustainable economy.